

Rusínsky jazyk na Slovensku (súčasný stav a perspektívy rozvoja)

Vasil Jabur

JABUR, Vasil. The Ruthenian language in Slovakia (the Current State and Prospects for Development). Individual and Society, 2000, Vol. 3, No. 1.

This article is about thoughts of forming written Ruthenian language. At the beginning four main principles according to which preparation of codification guides for Ruthenian language were guided. Author then addresses the reason for re-establishment of language problem in Carpathian region and describes the reaction to the first attempts that were trying to answer the question of written Ruthenian language. After there is brief description of codification of Ruthenian language and at the end he addresses perspectives of development of Ruthenian language.

Ruthenian language. Codification of language. Dialect.

Tento text obsahuje slová písané azbukou, ktoré kvôli fontu nebudú zobrazené správne. Zmeňte si nastavenie fontu (Script: Cyrillic namiesto Central European) vášho browsera.

Som Rusín. Rusín bez pomlčky, bez zlomkovej čiary a bez apozície (prístavku). Toto zdôrazňovanie mojej národnosti nie je samoučelné. Je istou formou vysvetlenia i protestu, lebo i tu, na tomto fóre, ma niekto núti byť tým, kým sa ja necítim a kým nechcem byť a fakticky mi upiera moje právo i moje slobodné rozhodnutie byť tým, kým sa cítim a kým byť chcem.¹

Ja však budem hovoriť o inej téme (hoci s vyššie spomenutou úzko súvisí), o rusínskom jazyku na Slovensku ako spolutvorca jeho kodifikačných noriem.

Impulz na prípravu kodifikačných príručiek vzišiel od spoločenskej organizácie Rusínska obroda, ktorá zastupuje záujmy Rusínov na Slovensku a riadi sa v svojej činnosti týmito štyrmi základnými princípmi (čo bolo pri tvorbe jazykových noriem veľmi dôležité): 1. Rusíni tvoria národnosť alebo národ a žijú (s výnimkou Rusínov v Juhoslávii a násilne presťahovaných skupín v Poľsku) minimálne od raného stredoveku ako autochtónne obyvateľstvo na južných i severných svahoch Karpát.² 2. Rusíni nepatria k ukrajinskej, ruskej, poľskej alebo slovenskej národnostnej skupine, ale tvoria osobitnú východoslovanskú národnosť; 3. Sú osobitnou národnosťou, Rusíni sú presvedčení o potrebe mať svoj vlastný kodifikovaný spisovný jazyk, sformovaný (resp. vybudovaný) na základe nimi používaných nárečí; 4. Rusíni majú mať tie isté práva ako ostatné národnostné menšiny v našom štáte, to značí, že majú aj právo používať rusínsky jazyk v tlači, v rozhlase, v televízii, v kultúrnych inštitúciách, ale najmä v školách.

Z uvedeného vyplýva, že znovunastolenie jazykovej otázky medzi Rusínmi je v centre pozornosti, a to nielen u nás na Slovensku, ale aj v ostatných okolitých krajinách, kde žijú Rusíni. Natíska sa otázka, čo je príčinou aktualizácie či znovunastolenia jazykového problému v Karpatskom regióne po páde totalitných režimov? Myslíme si, že výstižne na uvedenú otázku odpovedá S. Tkačov³, ktorý si myslí (a my sa k tejto mienke pripájame), že je to prirodzený reflex, prirodzená reakcia na uskutočnené spoločensko-politické zmeny, ktorých začiatok siaha k rozpadu dvoch imperií: Rakúsko-Uhorského a Ruského. To, čo nasledovalo potom (ak použijeme slová E. Sepira⁴, vyslovené síce pri inej príležitosti, ale ako je zrejmé,

vysvetľujúce univerzálnu zákonitosť) „ířéđlíúúł đđđűņę íđńđłáńńáíííííáí ôíđńćđíáříc` ířá` ćúáříc` ęóëűńóđ, íłárcíí` á ęřęię ęłđł đđąęđłđęłíííííáí áęřáćęć ířéđłłć` ęć, đđłáńńřáę` łń` ńíáię ńęęđáęłłćł` ÷łęíáł÷łńęíáł` áóóř„. A podľa nás sa v Karpatskom regióne skutočne vzbúril „ńęęđáęłłííúú ąóó“, či urazená duša ako reakcia na stratu národnosti, škôl, viery i jazyka. A to všetko navyiac ešte zosilnené u väčšiny Rusínov urážkami ekonomického charakteru. „Đł ńięó, łńęć ćíáćáćá (pokračuje E. Sepir) ířéđłł ńłóđřłćńű ńáńđ` ółłłńńű ęřę ęóëűńóđłíáł ńóúłńńář, ířńńł` ńłęűłł íłáóíáćęűę ąę` íłáł ńńřłíáćńń` đłęó÷łłćł ęłđłłńřóćć` á íłęęłńęć÷łńęćó, íłóńćęćńřđłúó ńółđřó - ńłóćřęűłłę, đłęćáćłćłłę, ířó÷łłę, ýńńłńć÷łńęć„.

Aby sa teda mohli urýchlene riešiť nastolené otázky v oblasti kultúry, školstva a pod., bolo nevyhnutné urýchlene riešiť aj problém jazykový, presnejšie otázku normatívneho spisovného jazyka. Objavujú sa prvé pokusy jednotlivých autorov vytvoriť pravopisné normy, normy tvaroslovia a pod.⁵ Tieto pokusy vyvolali, žiaľ, veľmi negatívnu odozvu zo strany ukrajinských organizácií i jednotlivcov z prostredia ukrajinskej inteligencie.⁶ Možno pozorovať analogickú situáciu aká bola vtedy, keď ruský štátny aparát ponížoval a neuznával samostatnosť „maloruského„ (t. j. ukrajinského) jazyka, ktorý považoval iba za ruský dialekt pokazený poľským vplyvom. Teraz v podobnej úlohe vystupujú niektorí proukrajinsky orientovaní intelektuáli, čím vytvárajú v súčasnosti proti sebe stojaci pár: ukrajinský jazyk - rusínsky jazyk. V diskusných článkoch dominujú emócie, výsmech, vzájomné urážky, pričom diskusia smeruje skôr k politike, než k podstate problému. Vlastným lingvistickým problémom - glottogenézy a súčasného stavu jazyka Rusínov je venovaná oveľa menšia pozornosť (sem možno zaradiť štúdie i monografiu M. Šteca⁷), avšak závery jeho článkov, s odvolávaním sa na autority českých lingvistov 20-ich rokov, sú tvrdenia o neexistencii objektívnych príčin pre formovanie rusínskeho spisovného jazyka.

Položme si teda ďalšiu otázku: Existujú dnes ešte predpoklady vzniku novej štandardnej jazykovej formy na periférii vplyvu niekoľkých príbuzných jazykových oblastí, ktoré už svoj štandardný jazyk majú? Ak budeme prihliadať na súčasné sociolingvistické a antropolingvistické teórie, odpoveď znie takto:

1. Áno, vtedy, ak pre obyvateľov danej oblasti nie je prijateľná forma „ponúkaného„ (či skôr vnucovaného) im jazyka, ktorého základ tvoria síce príbuzné, avšak geograficky vzdialené dialekty.
2. Áno, ak už existuje a je funkčná nadnárečová (štandardná) norma a ak sa občanom umožní, aby sa s ňou zoznámili a sami sa k nej vyjadrili.
3. Áno, ak má tento štandardný jazyk svoju grafemiku, blízku grafemike „ponúkaného„ štandardného jazyka (v našom prípade ukrajinčiny), čím sa pozitívne odlišuje od celého radu iných, pôvodom regionálnych foriem štandardných jazykov (napr. macedonského, lužicko-srbského, kašubského a pod.), čo možno v našom prípade doložiť Pravidlami rusínskeho pravopisu a Ortografickým slovníkom, či inými kodifikačnými príručkami.⁸
4. Áno, ak existujúca jazyková forma - aj keď komunikatívne a geograficky obmedzená - je semioticky významná (čo v prípade rusínskeho jazyka možno doložiť požiadavkami voči cirkvi na zrozumiteľnosť evanjelia, apoštolov, psaltyri a pod., voči divadlu, voči rozhlasu atď).

Toto sú zároveň objektívne príčiny pre formovanie rusínskeho spisovného jazyka. Tou najzávažnejšou z nich je tých takmer 50 tisíc občanov, ktorí považujú rusínsky jazyk za svoj materinský jazyk. Novou závažnou objektívnou príčinou sa stáva používanie jazykov národnostných menšín v úradnom styku, lebo v 68 obciach by sa mal či mohol uplatňovať v prospech rusínčiny.

Veľmi nás teší, že aj medzi ukrajinistami je čoraz viac ľudí, ktorí v podstate neodmietajú myšlienku formovania rusínskeho spisovného jazyka. K ním patrí napr. S. Paňko⁹, ktorý o. i. poznamenáva, že rozvoj nového spisovného jazyka nemôže nikomu a ničím uškodiť. Zároveň prichádza k záveru, že prílišná centralizácia je jav negatívny v mnohých sférach života. Ale v kultúre, jedným z prejavov ktorej je aj jazyk, prístup prílišnej centralizácie môže tým viac pôsobiť ako brzdiaci faktor.

Ono je vôbec problematické odvolávať sa na známych lingvistov spred 80 či sto rokov v tom zmysle, že neodporúčali z toho či iného nárečia formovať spisovný jazyk, pretože tým automaticky negujeme schopnosť vývoja nárečia, lebo ako tvrdí A. A. Potebňa¹⁰, nielen každý jazyk, ale aj každé nárečie (či dialekt) je spôsobilé stať sa nástrojom na vyjadrenie najrozmanitejších a hlbokých myšlienok...

Vyniesť súd zo strany lingvistu o tom, či to alebo iné nárečie môže či nemôže byť spisovným jazykom je ťažké aj preto, že najmä v otázke materinského jazyka je každý človek sám sebe znalcom. Veľmi ironicky sa vyjadroval o „práve„ lingvistov určovať vhodnosť či nevhodnosť nárečia stať sa spisovným jazykom už spomínaný A. A. Potebňa¹⁰, a to práve v súvislosti s maloruským (t. j. ukrajinským) jazykom, súc jeho veľkým zástancom. Ironicky sa pýta: „Íł áóąű Ęćęęłřć÷ř, đđććłřťłłáł ńřęłńńł ńłęűłłńńű ęřęłđóńńęłáł ířđł÷ć` , ćęć` áđóáíáł ęłáł` á ćńłę đłáł, ć ęřęłđóńńęř` đćńűęłłłńńű íł ńóúłńńáíářęř` áű`?,“ Čo teda v takom prípade môže povedať lingvista. Môže určiť istý odstup či rozdiel medzi jedným jazykom a jeho najbližším

príbuzným, ako to urobil A. A. Potebňa, keď napr. uvedie, že „ěřěĩđónńęćł ăĩăĩđů ņ ăłęćęĩđónńęćć - ýňĩ đĩăĩůł ăđřňũ , ř ņ ăđóăćć ěřă ěĩęćć - ăăĩđđĩăĩůł č ņđĩđđĩăĩůł. ĺĩ čć ýňĩăĩ ĺľęũć ăũăĩłńč, ÷ňĩ ĺăĩ čć ýňćó ĺđł÷ćę ăĩęćĩ ěľňũ đćňũľĩľĩľĩľĩ ņăĩđ čć ĺăũóť.„ Myslíme si, že toto zreteľné konštatovanie nepotrebuje ďalší komentár.

V kontexte našej témy, vo vzťahu k rusínskemu jazyku, lingvista môže povedať s určitosťou, že karpatoruské (či rusínske) nárečia patria k východoslovanským, že od veľkoruských, bieloruských a ukrajinských sa líšia istým počtom dištinkatívnych príznakov, ale akonáhle lingvista chce ísť za každú cenu ďalej, potom iba ťažko uniká subjektívnym pohľadom.

Pravda, možno nájsť v lingvistickej literatúre názory viacerých lingvistov na to, aké „kroky„ či „stupne„ treba prekonať na ceste od nárečia k jazyku, od hovorenej podoby jazyka k spisovnému jazyku. Ale tento problém by si žiadal oveľa širší priestor na vysvetlenie. Už len posledná poznámka k odvolávaniu sa na kohosi spred niekoľkých desaťročí: tí istí význační českí lingvisti, na ktorých sa mnohí odvolávajú v súvislosti s rusínskym jazykom, ešte v 30. rokoch nášho storočia bežne písali o jazyku československom, hoci bolo už nad slnkom jasnejšie, že spisovná slovenčina zaujala svoje pevné miesto medzi slovanskými jazykmi. Alebo kto by sa bol odvážil ešte nedávno hovoriť o spisovnej macedónčine, o samostatnom spisovnom srbskom jazyku, o spisovnej chorvátčine, dokonca o spisovnom bosnianskom jazyku, ale situácia sa javí tak, že o niekoľko rokov to už bude bežne akceptovaný jav.

Pri osamostatňovaní sa nárečia často hrajú úlohu aj rozdielnosti etnografické. Preto aj pri posudzovaní práva na samostatnosť rusínskeho jazyka okrem lingvistických príznakov, ktorými sa líši karpatská podskupina dialektov od východoukrajinských a v menšej miere od západoukrajinských, je potrebné sa pozrieť aj na to, do akej miery ľudia hovoriaci po rusínsky tvoria etnograficky osobitnú skupinu. Lenže to je tiež veľmi široká téma, ktorá by si vyžadovala oveľa širší priestor. Túto otázku lingvistickej a etnickej svojbytnosti otvoril aj A. A. Potebňa¹¹ a určite to nebolo len tak náhodou. V tejto súvislosti pekne rozvádza myšlienku, že nie vždy sa podarí každej národnosti doviest svoj rozvoj k želanému výsledku (vinou rozličných príčin či vplyvov), ale je memento mori pre víťazov a posmelením i nádejou pre porazených, že „đřĩľũé - ăăĩ ęĩ ăóęřũćę, ř ăăćňũé ăćĩ ņđčň.„

Vráťme sa však niekoľkými stručnými poznámkami ku kodifikácii. Prvý medzinárodný seminár o problematike rusínskeho jazyka v r. 1992¹² odporučil prijať tzv. romanšský model (Romanšov vo Svajčiarsku) formovania rusínskeho jazyka na základe hovorenej podoby (hovorených variantov) najrozšírenejších nárečí osobitne pre každú oblasť (t. zn. štát), kde žijú Rusíni (na Ukrajine, na Slovensku, v Poľsku sa budú formovať vlastné varianty rusínskeho jazyka, ktoré sa budú používať v ich oblasti). Súčasne s tým sa začnú práce nad celorusínskym spisovným jazykom pre všetkých Rusínov.

Na Slovensku sme začali urýchlene taký variant pripravovať na základe dvoch najrozšírenejších nárečí - západozemplínskeho a východozemplínskeho. Prečo sme vybrali práve tieto nárečia, je podrobne vysvetlené v kodifikačných príručkách. Chceme iba uviesť, že v týchto nárečiach sú zachované jazykové javy, charakteristické: a) pre všetky východoslovanské nárečia, b) pre ukrajinské (a najmä západoukrajinské) nárečia, c) pre karpatoruské (alebo rusínske) nárečia.

Nebudeme tu vymenúvať spoločné črty s východoslovanskými nárečiami, t. zn. spoločné východoslovanské reflexy niektorých celoslovanských fonetických skupín a spoločných morfológických javov v rusínskych nárečiach. Je pomerne veľa publikácií, ktoré vysvetľujú danú problematiku.¹³ Skôr zaujímavejšie by bolo dotknúť sa problému - čo v súčasnosti spája náš jazyk s východoslovanskými, aké živé t. j. produktívne javy máme spoločné (medzi foneticko-fonologickými javmi sme ich narátali päť a medzi morfológickými - 8). Na podrobnejšie vysvetlenie nemáme priestor.

Za dva roky intenzívnej práce sme pripravili ku kodifikácii to najzákladnejšie minimum, ktoré si takýto akt vyžaduje. Slávnostný akt kodifikácie rusínskeho jazyka na Slovensku sa uskutočnil 27. januára 1995. Táto nečakaná udalosť mnohých prekvapila: jedných príjemne, druhých - menej. Informácia sa o nej objavila nielen v masovokomunikačných prostriedkoch, ale aj v mnohých vedeckých (najmä slavistických) časopisoch. Zborník z tohto slávnostného aktu i z následného vedeckého seminára bol vydaný r. 1996.¹⁴ Osobitne sme hrdí na to, že úvodné slovo k tejto publikácii napísal vynikajúci slavista a veľký zástanca rusínskeho jazyka juhoslovanských Rusínov akademik Nikita Iljič Tolstoj, odkiaľ si dovoľím zacitovať aspoň jednu vetu: „Đĩľũřľũł ă ýňĩę ęĩčăł ęřňĩđćřũ... ăăłćăřťň ĺřň ă ņĩę, ÷ňĩ čăł ýňĩăĩ ęćňľđřňóđĩăĩ ćűęř ĺĩ ăę ľňň đęĩăĩę ăřĩňřćć čć ĺĩăđřćľĩć ĺňăľęũũũ ęćó čć ăđóđđ, ĺĩ ăľęĩľĩľĩđćđóľĩ ĺř ľňňľňăĩľĩľĩ ćľęřĩć ěťăľę ćľňũ ćűę, ęĩňĩđũé ĺĩ ĺňňřăřěň ăũ ĺľęľę đćňũľĩľĩľĩ, ęľđňăĩę ăĩđęĩę, ř ăũę ăũ řćđięĩ ăóĩęćĩřũũũ, ņ. ĺ. ęřňĩăĩ đđćľĩ ęň ăũ ă đřćć÷ũũ ņóľđřó ćććĩć.„

Ku kodifikácii sme pripravili jednak odborné publikácie (normatívne jazykové príručky), jednak základné školské učebnice, ale aj publikácie z histórie, ukážky umeleckej literatúry, ukážky publicistiky atď.

Niekoľko poznámok k odborným publikáciám: Na základnú kodifikačnú príručku sú považované Pravidlá rusínskeho pravopisu a Ortografický slovník. Pravidlá obsahujú nielen problematiku pravopisu, ale aj výklad výberu iných jazykových javov, hlavne tých, čo v procese komunikácie sú najpoužívanejšie, najfrekvencovanejšie. Jedna časť pravidiel je orientovaná na grafiku a pravopis a druhá - na tvaroslovie, základy syntaxe a interpunkciu. Práve takýto prístup si podľa nášho názoru vyžaduje počiatočná etapa kodifikácie, aby mohli pravidlá pravopisu byť dočasnou základnou príručkou rusínskeho jazyka, pretože kodifikujú nielen pravopis, ale aj isté výberové javy zvukovej stránky jazyka, tvaroslovnia, skladby i lexiky súčasného rusínskeho jazyka. Ale to iba do tej doby, kým nebude vydaná normatívna príručka, obsahujúca základný normatívny opis všetkých jazykových rovin.

Uvedené príručky nepovažujeme za dokonalé či bezchybné. Hodnotíme ich ako jeden z prvých pokusov normatívneho opisu rečového prejavu Rusínov, preto v mnohých aspektoch nedokonalý. Vieme, že mnohé tézy, závery, tvrdenia a formulácie budú potrebovať ďalšie doplnenie, hlbšie rozpracovanie či vysvetlenie alebo úplne iný prístup k ich riešeniu, preto sme už pri kodifikácii vyhlásili, že všetky úprimne mienené rady, návrhy, odporúčania budú s vďačnosťou prijaté a maximálne objektívne posúdené.

Stručná charakteristika noriem rusínskeho jazyka je uvedená v zborníku Zrodil sa nový slovanský jazyk¹⁵ a v niektorých iných publikáciách. V súčasnosti sme konečne dostali istú možnosť po dlhšom čase pokračovať v začatej práci, dúfajme, že nadobudne trvalý charakter.

Aké sú v stručnosti perspektívy rozvoja rusínskeho jazyka? Praktické využívanie spisovného rusínskeho jazyka sa už realizuje alebo možno predpokladať jeko skoré uplatnenie v týchto oblastiach:

1. V žurnalistike, hlavne v Národných novinách, v časopise Rusín, ale už aj v Blahovistiku, mesačníku priateľov baziliánov. Veľmi sa tešíme, že uvedený časopis používa našu normatívnu spisovnú rusínčinu. Veľkú radosť máme ale najmä z toho, že v rusínskom jazyku bolo vydané Evanjelium a Apostoly a že sa v tomto jazyku čítajú aj na bohoslužbách v niektorých rusínskych obciach.
2. V rusínskej redakcii v rozhlase, kde však je nevyhnutné prejsť na inú formu vysielania.
3. V národnostnom vysielaní STV, kde by sa však žiadalo odčlenenie od rusínskej redakcie a vytvorenie samostatných rusínskych programov.
4. V divadle A. Duchnoviča, ktoré veľkou mierou prispieva k šíreniu rusínskeho jazyka.
5. V materských a základných školách a od šk. r. 1999/2000 už aj na vysokej škole.
6. Na obecných úradoch v 68 obciach Prešovského kraja a v iných inštitúciách atď.

Vo všetkých týchto oblastiach, ale najmä na rôznych typoch škôl, predpokladáme značné rozšírenie fungovania rusínskeho jazyka. Podrobnejšie o tom budú uvedené informácie v ďalších referátoch, preto sa nimi ďalej nebudeme zapodievať.

Položme si teda poslednú otázku: Podarí sa toto všetko zrealizovať? Odpoveď znie: To bude závisieť od toho, či sa nám podarí pripraviť pre uskutočnenie uvedených cieľov kvalifikovaných a presvedčených o správnosti tejto veci ľudí. Bude to záležať aj od celkovej politickej situácie v Európe a tým aj od vzťahu nášho štátu a jeho politiky k problematike národnostných menšín. Ale rozhodujúcim faktorom bude vždy čo najväčší počet vzdelaných ľudí, presvedčených o tom, že patria k rusínskej národnosti a toto svoje presvedčenie budú odovzdávať ďalším generáciám, využívajúc všetky dostupné formálne štruktúry štátu na odovzdávanie kultúrneho dedičstva a etnickej identity.

Nedávno sa prof. Rotstein¹⁶ zamýšľal nad tým, či budú učebnice slavistiky XXI. storočia uvádzať medzi slovanskými jazykmi aj rusínsky jazyk. Chcem s istou hrdosťou oznámiť, že sa tak deje v niektorých učebniciach už na konci XX. storočia (porov. Einführung in die slavischen Sprachen. Darmstadt 1998), kde medzi východoslovanskými jazykmi je uvedený a opísaný aj rusínsky jazyk. Či sa tento stav potvrdí, o tom rozhodne fakt, či sa samotným Rusínom podarí vydobyť si pre svoj lingvistický kód stabilitu jazykových noriem, širokú škálu jeho používania, jeho akceptovanie a lojálnosť k nemu zo strany vlastnej jazykovej komunity.

Poznámky:

¹ Gajdoš, M. - Konečný, S. - Mušínska, M.: Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. Universum. Prešov - Užhorod 1999.

² MAGOCSI, P. R.: A new Slavic nationality? The Rusyns of East Central Europe. In: Focus on the Rusyns.

The Danish Cultural Institut, Copenhagen 1999, s. 15 (a mnohé ďalšie jeho práce).

³ Ňer÷lá, N.: Ňňrňón ečňlđrňóđíiái `čúer đónčíiá ír Óeđrčíí. In: Slavica Tarnopolencia 2, 1995, s. 21.

⁴ đóáú đí `čúeíçíríçť č eóeüňóđíeíiáčč. Ěíneár 1993, c. 489, c. 478.

⁵ Ďríüei, T.: Íđeü đónčíüñeíai đđráidčńó, RO Prešov, 1992.

Ěld÷r, Č. - Ňi÷er-Áidčráci, Á.: Đónčíüñeúé `čúe, í÷lde eíeděleńíi dđreńč÷íi áđrěrnčėú. Ócáidíi 1992.

Óie`e, Ě.: Áđrěrnúer ełeęianeíai `čúer. Legnica 1992.

⁶ Ářelár, T.: Đónčíüñai: iálieiáč i dieđiáčńei, Ačaii 5, 1991, n. 96.

Ěčríc÷, Í.: Áiä diaerđđrňečó đónčíiá ai çrěrdđrňüečó oęđrúoiá. Ócáidíi 1991.

Ár÷r, T.: „Đieĩnč÷íl đónčíüñai, - dieĩnč÷ír dđiáeröi`, Áńlnaiñ, Ečia 1996, 4, n. 152.

Áĩnčí`e, N.: „Đđi ÷lnáidńe nóaüñeíi ínueče írdíi.„ Áidčráüñü íi 1, Eüaii 1993, n. 30.

Ářełáč÷, ř.: Lńii÷ii dńláaielírčic á Óeđrúii. Óeđrúüei dđiáelěč, Ečia 1993, 4-5, n. 116 a veľa ďalších.

⁷ Řńlöü, Ě.: K otázke „rusínskeho,“ spisovného jazyka. Prešov 1992.

Řńlöü, Ě.: Óeđrúüer eíar á Ňeíar÷÷číi (Ňiöiieíiáüñnč÷íl nr iĩńđeüiáüñnč÷íl äĩñeíiáclíi). AFPhUř. FF UPJř Prešov 1996.

⁸ řaóđ, Á. - Ďríüei, T.: Ďđráčer đónčíüñeíai đđráidčńó, Prešov Ďđ`rii 1994.

Ďríüei, T. i eie.: Íđoiáđroi÷iúe ñeíiáice đónčíüñeíai `čúer. PO, Ďđ`rii 1994.

Ďríüei, T.: Đónčíüñeí-đónneí-oęđrúüei-ñeíaröueí-dieüñeúe ñeíiáice ečíiá. ěłđeüiá. PO, Ďđ`rii 1994.

Áđcá, ř.: Áoęardü dđi đónčíüñeú aiñč. PO, Ďđ`rii i Mř SR Bratislava 1994.

Áđcá, ř.: xĩńřer dđi đón. aiñč. PO, Ďđ`rii, Mř SR Bratislava 1994.

Eđrėi`e, Ó.: Ěřeúe adłeřńiečöueúe eřńlóiçe dđi đónčíüñeú aiñč. PO, Ďđ`rii 1993.

Ěřai÷i, Đ. Đ.: Rusini na Slovensku. RO Prešov 1993.

⁹ Ďríüei, N.: Óódirě „Đónčí,“ č dčńrĩ` đónčíüñeüi eĩńłrňóđíi eíáč. Acta Academie Pedagogicae Nyiregyhasiensis, Nyiregyhaza 1992, 13, c. 257.

¹⁰ Ďĩńláí`, Ř. Ř.: Íaúce ečńłrňóđíiúe `čúe č ełńńiúł írdí÷č`. In: Í. Í. Ďĩńláí`, Táielėicė çaidicę ai 125-đi÷÷` ç ai` írdíiáclíč`. Ečlá 1962, n. 63-77.

¹¹ Ďĩńláí`, Ř. Ř.: Ďłólicç` ír náidicę „Írdíiáüł dńic Ářečöeie č Óaiđñeíe Đónč, níađrúüł ř. Ó. Áieíaröečč.„ In: Ř. Ř. Ďĩńláí`, Ýńńłńeř č dıyńeř. Ěíneár 1976, n. 226-252.

¹² Vědecký seminár o kodifikaci rusínskeho jazyka. Slovanský přehled 2, Praha 1993, s. 232.

¹³ Áóđíiái, Í. Í.: Áálálíčl` á čńńidčť đónneíai `čúer. Íróer, Ěíneár 1969.

¹⁴ A new Slavic Language is Born / Zrodil sa nový slovanský jazyk. Magocsi P. R. - editor. New York 1996.

¹⁵ K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka. In: Zrodil sa nový slovanský jazyk. New York 1996, s. 46.

¹⁶ Đĩńńłěč, Đ.: Áidđĩn` aũñaiđiü` iĩaiái eĩńłrňóđíiái `čúer. Đónčí 3-4, 1999, n. 31.